

Beata Matusek

Podstawowe zasady nauczania ortografii w edukacji wczesnoszkolnej

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 8, 19-24

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODSTAWOWE ZASADY NAUCZANIA ORTOGRAFII W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Dzieci rozpoczynające naukę w klasie pierwszej różnią się między sobą poziomem gotowości do podjęcia nauki czytania i pisania. Osiągnięcie szkolnej gotowości uwarunkowane jest wieloma czynnikami, między innymi: zadatkami wrodzonymi, środowiskiem domowym, wychowaniem i nauczaniem¹. Nauka ortografii ściśle wiąże się z nauką czytania, pisania i gramatyki. W zależności od wieku ucznia i poziomu nauczania przyjmuje ona różne formy. To, czy uczniowie opanują poprawne formy zapisu wyrazów oraz umiejętność wykorzystywania poznanej wiedzy w praktyce, w dużej mierze zależy od nauczyciela. Znajomość i stosowanie podstawowych zasad nauczania ortografii pozwoli osiągnąć zamierzone cele.

Ortografia (z greckiego *orthos* – „prawidłowy” + *grapho* – „piszę”) ustala w sposób normatywny zasady pisowni oraz poprawną pisownię poszczególnych wyrazów, wyrażań i zwrotów². Podstawowym celem nauczania ortografii w edukacji wczesnoszkolnej jest wytworzenie u uczniów nawyku poprawnego pisania, czyli pełna automatyzacja zapisu wyrazów w różnych formach tekstu. W tym ćwiczeniu wykorzystuje się pamięć wzrokową i motoryczną, doskonaloną przez systematyczne i okazjonalne ćwiczenia w pisaniu³. Z głównym celem kształcenia sprawności w pisaniu wiążą się bardziej szczegółowe i praktyczne cele nauczania ortografii, do których zaliczamy:

1. Zapoznanie z poprawną budową wyrazów.
2. Opanowanie reguł ortograficznych i właściwe ich stosowanie.
3. Kształcenie spostrzegawczości ortograficznej.
4. Wytworzenie stanu ustawicznej gotowości ortograficznej, polegającej na zastanawianiu się nad konkretną trudnością w danym wyrazie.
5. Kształtowanie postaw odpowiedzialności za napisane słowo.
6. Kształtowanie refleksyjnego stosunku do języka, wytłumaczenie konieczności nauki ortografii i przestrzegania przepisów ortograficznych.
7. Kształcenie umiejętności analizy słuchowej i wzrokowej, porównywania wymowy z pisownią wyrazów.

* doktor nauk humanistycznych, pracownik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu.

¹ B. Wilgocka-Okoń, *Gotowość szkolna dzieci sześciolletnich*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 18.

² *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1994, s. 238.

³ D. Czelakowska, *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 215.

8. Rozwijanie pamięci słuchowej i wzrokowej.

9. Zapobieganie błędom w zapisie wyrazów, czyli stosowanie na co dzień profilaktyki.

10. Wdrażanie do samokontroli i samooceny⁴.

Zakres nauczania ortografii w szkole podstawowej jest obszerny. Nauka poprawnej pisowni nie ogranicza się jedynie do dostarczenia uczniom odpowiednich wiadomości, ale obejmuje również kształcenie określonych umiejętności i wyrabianie określonych nawyków⁵. W edukacji wczesnoszkolnej sukces w nauczaniu ortografii gwarantuje stosowanie zasad nauczania ortografii uwzględniających specyfikę i potrzeby wieku dzieci od 7 do 10 lat. Do podstawowych zasad nauczania ortografii należy:

- Zasada profilaktyki.
- Zasada systematyczności i ciągłości.
- Zasada integracji poszczególnych działów ćwiczeń językowych.
- Zasada przystępności i stopniowania wymagań.
- Zasada pogłębłości.
- Zasada aktywności ucznia.
- Zasada kontroli i oceny⁶.

Zasada systematyczności i ciągłości dotyczy planowania i realizacji określonego materiału nauczania, organizacji ćwiczeń utrwalających i kontrolnych⁷. Wprowadzenie nowego materiału ortograficznego wymaga analizy trudności ortograficznych, poszukiwania reguł ortograficznych, którym wyrazy podlegają, utrwalenia poprawnej formy zapisu i zastosowania poznanych wyrazów w ćwiczeniach ortograficznych. Ostatnim etapem jest kontrola i ocena stopnia opanowania materiału ortograficznego.

Zasada profilaktyki to zasada zapobiegania błędom. Polega ona na niedopuszczeniu do tego, aby uczeń popełnił błędy i utrwał sobie niepoprawny zapis nowych i trudnych wyrazów. Nauczyciel powinien przejawiać stałą troskę o poprawny zapis wyrazów na tablicy, przypominać zasady ortograficzne i przyzwyczajając dzieci do samokontroli⁸. Czujność ortograficzna nauczyciela sprzyja nauce ortografii i utrwalaniu poprawnych zapisów wyrazów nie tylko podczas edukacji polonistycznej. Stosowanie zasady profilaktyki na innych przedmiotach to zasygnalizowanie trudności ortograficznej, sprawdzenie, czy uczniowie wiedzą, jak należy napisać wyraz z trudnością ortograficzną, czy potrafią wyjaśnić pisownię odpowiednią zasadą ortograficzną. Utrwalenie poprawnej formy wyrazu umożliwia zapisanie wyrazu na tablicy lub w zeszyte, głośne wymówienie wyrazu z komentarzem. Stosowanie zasady pro-

⁴ Tamże, s. 215-216.

⁵ D. Krzyżyk, *Uczeń w krainie ortografii*, [w:] D. Bula, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, H. Synowiec, *Dziecko w świecie języka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 203.

⁶ D. Czelakowska, *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci...*, s. 226. O zasadach nauczania ortografii pisali również: Anna Jedut, Anna Pleskot, Ryszard Więckowski, Jan Kulpa.

⁷ Tamże, s. 226.

⁸ Tamże.

filaktyki doskonalili czujność ortograficzną, utrwała poprawne formy zapisu, utrwała zasady ortograficzne, wdraża do samokontroli i samooceny. Zasadę tę stosuje się podczas pisania dyktowanych przez nauczyciela zdań, przepisywania tekstu z tablicy i podręcznika, wspólnego uzupełniania ćwiczeń, udzielania odpowiedzi na pytania, pisania pytań do tekstu, układania zdań z podanymi wyrazami, układania zdań z rozsypanki wyrazowej, uzupełniania zdań brakującymi wyrazami i innymi.

Zasada integracji poszczególnych działów ćwiczeń językowych polega na łączeniu ortografii z gramatyką, ćwiczeniami słownikowymi, frazeologicznymi oraz innymi działami nauczania (edukacją matematyczną, przyrodniczą, muzyczną, plastyczną, zajęciami komputerowymi, a nawet wychowaniem fizycznym). Ćwiczenia językowe umożliwiają rozwijanie umiejętności dostrzegania zasad i prawidłowości rządzących językiem. Związek ortografii z gramatyką widoczny jest podczas wprowadzania nazw części mowy (rzeczownik, czasownik, przymiotnik), rozpoznawania części mowy w zdaniach (haftuje, próżnuje, burzliwa, żartobliwy, różdżka, pszczołka), układania zdań pojedynczych i złożonych (Grażynka zauważyła rudą wiewiórkę. Józek po wizycie u lekarza pójdzie na zajęcia kółka przyrodniczego.), rozwijania zdań (Halinka rysuje. Halinka rysuje różową kredką. Halinka rysuje różową kredką duży bukiet kwiatów. Halinka rysuje różową kredką duży bukiet kwiatów dla koleżanki z podwórka.), pisania zdań w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym (Henio wypożycza książkę. Henio wypożyczył książkę. Henio wypożyczy książkę.), stopniowania przymiotników (długi, dłuższy, najdłuższy, dobry, lepszy, najlepszy). Bogaty materiał ortograficzny zawierają ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne poszerzające zasób słownictwa czynnego i biernego ucznia. Trudność ortograficzną zawierają nazwy przedmiotów (drożka, brzuch, tyżwy), nazwy zjawisk (burza, huragan, powódź), nazwy cech (krótki, wrażliwy, próżny), czynności (odkurza, waży, hoduje), nazwy stosunków przestrzennych (wyżej, bliżej, przed) i czasowych (później, wkrótce, w przyszłości). Czujności ortograficznej wymaga wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów (trzepoce, próżnuje, lekceważąco), gromadzenie wyrazów, zwrotów i wyrażeń zastępczych (namówić – zmówić się, umówić się, porozumieć się, uzgodnić), grupowanie wyrazów wokół określonych tematów (warzywa – ogórek, burak, pietruszka, marchewka, brukselka, cebula, bakłażan), dobieranie wyrazów pokrewnych (kurz, odkurzacz, odkurzać, zakurzony), dobieranie wyrazów o znaczeniu przeciwnym (góra – dół, gorzki – słodki, głośny – cichy, mały – duży). Pułapki ortograficzne zawierają związki frazeologiczne. Wyjaśnianie znaczenia przysłów i powiedzeń, układanie zdań z nowo poznanym związkiem frazeologicznym, tworzenie słowniczków frazeologicznych, udzielanie odpowiedzi na pytania wymaga troski o poprawny zapis pod względem ortograficznym, na przykład: Uderz w stół, a nożyce się odezwą; Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie; Gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała).

Zasada przystępności i stopniowania wymagań polega na odpowiednim doborze ćwiczeń ortograficznych pod względem trudności. Nauczanie ortografii powinno przebiegać w myśl zasady: od łatwego do trudnego, od zrozumiałego do niezrozumiałego, od bliskiego do dalekiego. Stopniowe przechodzenie od zadań prostych do

zadań o coraz większym stopniu trudności daje uczniom możliwość osiągnięcia sukcesu, pozwala utrwalić materiał, sprzyja aktywności własnej jednostki i podtrzymuje zainteresowanie tematem lekcji. Nauczyciel, dobierając ćwiczenia do możliwości poszczególnych uczniów, zapobiega poczuciu bezradności i pogłębianiu trudności ortograficznych. Podawane podczas lekcji przykłady powinny być nieliczne, proste i zrozumiałe. Kolejne ćwiczenia powinny nawiązywać do poprzednich i stopniowo pogłębiać wiedzę i umiejętności. Zasada stopniowania trudności pozwala uczyć się metodą prób i błędów, wzmacnia motywację i wiarę we własne siły i umiejętności.

Zasada pogładowości mówi o konieczności wykorzystywania podczas lekcji ortografii środków dydaktycznych. Dzięki pomocom dydaktycznym abstrakcyjny materiał nauczania zostaje lepiej zrozumiany, zapamiętany i utrwalony. Środki dydaktyczne to przedmioty materialne umożliwiające usprawnienie procesu nauczania – uczenia się i uzyskania optymalnych osiągnięć szkolnych⁹. Pomoce dydaktyczne oddziałują na narządy zmysłów: wzrok, słuch, smak, węch, dotyk. Stosując zasadę pogładowości w procesie nauczania ortografii, stwarzamy uczniom okazję do uczenia się metodą prób i błędów, wzbudzamy zainteresowanie tematem, wyrabiamy aktywną postawę oraz stwarzamy okazję do osiągania sukcesów i odczucia zadowolenia za wykonaną pracę. Do podstawowych środków dydaktycznych z zakresu ortografii należą: słowniki ortograficzne, plansze, lizaki ortograficzne, krzyżówki, rebusy, wierszyki, rymowanki, bajki ortograficzne, karty pracy i pomoce metodyczne, ilustracje, zestaw miniPUS, programy komputerowe, rozsypanki wyrazowe i zdaniowe, elementy magnetyczne, zestawy tematyczne, gry ortograficzne i inne. Dobór środków dydaktycznych do realizowanego materiału nauczania zależy od nauczyciela. Odrobina dobrej woli sprawi, że ortografię da się polubić.

Zasada aktywności ucznia zwraca uwagę na konieczność wypracowania modelu: aktywny uczeń, bierny nauczyciel. Aktywna postawa oraz odpowiednie skupienie uwagi podczas zajęć pozwala dobrze opanować wprowadzany materiał ortograficzny. Nauczyciel powinien stwarzać sytuacje sprzyjające samodzielności uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Aktywny uczeń poszukuje różnych dróg rozwiązania problemu, samodzielnie dąży do pokonania trudności, kontroluje efekty swojej pracy, porównuje efekty z innymi uczniami i oczekuje nagrody za włożony w pracę wysiłek i wykonanie zadania. Nauczyciel aktywizujący uczniów motywuje do działania, nagradza za wysiłek włożony w wykonanie zadania, kontroluje i ocenia efekty końcowe. Przyjazna atmosfera podczas lekcji ortografii wpływa pozytywnie na sferę emocjonalną dziecka.

Zasada kontroli i oceny mówi o konieczności oceniania od czasu do czasu osiągnięć w zakresie ortografii oceną. Kontrola i ocena doskonalą czujność ortograficzną oraz poczucie odpowiedzialności za napisane słowo. Pozwala nauczycielowi zorientować się w postępach w nauce ortografii, dostrzec braki i zaplanować ćwiczenia utrwalające. Ocena pełni funkcję informacyjną i motywującą. W edukacji wczesnoszkolnej w zakresie ortografii stosuje się ocenę opisową, uwzględniającą umiejętność poprawnego zapisu wy-

⁹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 408.

razów, umiejętność pisowni wyrazów wielką literą oraz opanowanie interpunkcji. Systematyczna kontrola osiągnięć w nauce ortografii pozwala wyłonić „mistrzów ortografii” oraz uczniów mających trudności z opanowaniem poprawnej formy zapisu wyrazów. Ciekawym doświadczeniem dla uczniów jest udział w organizowanych konkursach ortograficznych. Udział w konkursie pozwala sprawdzić swoje umiejętności oraz zmierzyć się z innymi. Sukcesy na polu ortografii cieszą uczniów, rodziców i nauczycieli.

Znajomość i stosowanie zasad nauczania ortografii pozwala uniknąć niebezpiecznych błędów metodycznych. Systematyczność, profilaktyka, integrowanie ortografii z innymi działami nauczania, stosowanie środków dydaktycznych aktywizujących uczniów oraz kontrola i ocena postępów w nauce ortografii pozwalają osiągać zadowalające wyniki w zakresie nauczania ortografii. Dzięki nim nauka ortografii nie musi być dla uczniów i ich rodziców „drogą przez mękę”. Profesor dr hab. Bronisław Rocławski pisze: „Dzieci w szkole są zmuszane do popełniania błędów ortograficznych. Uważam to metodycznie zaakceptowane postępowanie za wielce niegodziwe i bardzo negatywnie wpływające na proces przyswajania języka ojczystego. Przejawy terroryzmu, a więc zmuszania do wykonania czegoś wbrew woli danej osoby, obserwuję od wielu lat w czasie tzw. dyktand. Najpierw nauczyciel uświadamia dzieciom, że nie należy popełniać błędów ortograficznych, że jest to zachowanie naganne. Za błędy ortograficzne karze się dzieci niskimi ocenami. Skargi są też przekazywane do domu. Dziecko przystępujące do dyktanda jest tego wszystkiego świadome. Wie też, że dyktowane przez nauczyciela wyrazy nie będą łatwe do zapisania. [...] Nauczyciel się cieszy, bo wie, że dziecko nie potrafi zapisać wyrazu burza. Wyciągnie z tego wnioski dydaktyczne. Zastosuje więcej ćwiczeń z wyrazem burza, lub każe dziecku ten wyraz kilka razy przepisać. Ani przez chwilę nie zastanowił się nad dramatem dziecka piszącego wyraz burza, dziecka zmuszonego do popełnienia błędu ortograficznego. Od ponad 20 lat proponuję zmianę zachowań nauczycieli w czasie pisania dyktand. Absolwenci glottodydaktyki przyjmują moje rozwiązania i pozwolą dzieciom w miejscu w wyrazie, gdzie nie wiedzą dokładnie, jaka tam jest litera, wpisać tzw. okienko ortograficzne ([]). To pozwala zebrać nauczycielom informacje o problemach, z jakimi borykają się dzieci i odpowiednio zaplanować dalsze ćwiczenia ortograficzne”¹⁰.

Bibliografia

- Czelakowska D., *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010.
- Krzyżyk D., *Uczeń w krainie ortografii*, [w:] D. Bula, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.

¹⁰ B. Rocławski, *Nabywanie umiejętności czytania i pisania wraz z rozwijaniem logicznego myślenia w glottodydaktyce ojczystojęzycznej*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji człowieka w dzieciństwie*, red. D. Waloszek, Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, Kraków 2009, s. 119-120.

Roślowski B., *Nabywanie umiejętności czytania i pisania wraz z rozwijaniem logicznego myślenia w glottodydaktyce ojczystojęzycznej*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji człowieka w dzieciństwie*, red. D. Waloszek, Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, Kraków 2009.

Synowiec H., *Dziecko w świecie języka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.

Wilgocka-Okon B., *Gotowość szkolna dzieci sześcioletnich*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

PODSTAWOWE ZASADY NAUCZANIA ORTOGRAFII W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Słowa kluczowe: ortografia, nauczanie ortografii, zasady nauczania ortografii, ortografia w klasach I–III, ortografia w edukacji wczesnoszkolnej

Streszczenie: Nauczanie ortografii to proces długotrwały, wymagający systematyczności i zaangażowania nauczyciela i uczniów. Trudności w opanowaniu poprawnej pisowni powoduje abstrakcyjny charakter i bogactwo treści ortograficznych. Warunkiem osiągnięcia sukcesów na polu ortografii w edukacji wczesnoszkolnej jest znajomość i stosowanie zasad nauczania ortografii. Należą do nich: zasada profilaktyki, zasada systematyczności i ciągłości, zasada integracji poszczególnych działów ćwiczeń językowych, zasada przystępności i stopniowania wymagań, zasada pogłębłości, zasada aktywności ucznia oraz zasada kontroli i oceny. Odpowiednie przygotowanie metodyczne nauczyciela do nauczania ortografii sprawi, że nauka poprawnej pisowni stanie się łatwa i przyjemna. Należy dołożyć wszelkich starań, aby uczniowie nie kojarzyli nauki ortografii z porażką i niską oceną.

BASIC RULES OF TEACHING ORTOGRAPHY IN THE EARLY SCHOOL EDUCATION

Key words: orthography, teaching orthography, rules of teaching orthography, orthography in classes I–III, orthography in the early school education

Summary: Teaching orthography is a long term process, requiring orderliness and commitment of teachers and students alike. Difficulties in mastering a proper spelling is caused by abstractive character and rich amount of orthographic content. Condition of achieving success in orthography in early school education is knowledge and usage of rules of teaching orthography. They include: rule of prevention, rule of orderliness and continuity, rule of integration of specific parts of language exercises, rules of approachability and scaling of requirements, rule of opinion, rule of student's activity and rule of control and grading. Proper preparation of teachers in teaching orthography will make teaching a proper spelling easy and pleasant.